

УЧЕБНИ РЕЧНИЦИ ЗА ОБУЧЕНИЕТО ПО АНГЛИЙСКИ ЕЗИК ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Проф. д-р Милена Йорданова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се прави аналитичен обзор на наличните двуезични речници (българско-английски и английско-български), които са използвани през Българското възраждане за обучение по английски език. Направен е количествен анализ на словниците, като специално внимание е отделено на подбора на лексиката, включена в тях. Разгледани са специфичните особености на приложенията, поместени в края на речниците. Характеристиките на словниците са разгледани в лингводидактологичен и филологически план.

Ключови думи: лексикография; учебен речник; обучение по английски език; Българско възраждане

Създаването на учебна литература през епохата на Българското национално възраждане се развива в съответствие с потребностите на учебните центрове от школска литература, съобразена с различните общодидактически и лингводидактологични методи на обучение¹⁾, характерни за тази епоха. В езиковите училища, където преподавателите са българи, се търсят специфични учебни материали за оптимизиране на обучението по чужд език, съставени или адаптирани от български автори и предназначени за български ученици. Това важи за френския, турския, гръцкия, немския, руския, италианския, румънския и други езици, като английският език остава встрани от този процес. Едно от обясненията на тази тенденция се открива в дописка на вестник „Турция“ от 1 октомври 1866 г., където се казва, че „нашите българи нямат нужда от английски език, защото нийде в Отоманската империя не могат да си служат с този език“ (Turtsia 1866). Странно, но този текст се появява във времето, когато в Цариград вече е отворил врати „Робърт колеж“ с обучение, провеждано основно на английски, и когато до официалното пускане в експлоатация на железницата Русчук – Варна, построена и ръководена от английската компания „Джон Тревър Бъркли и Хенри Бъркли“, остава малко повече от месец (7 ноември 1866). Прегледът на „Распис на книгите, що ся намират за продан у книжарницата на Хр. Данова и друж. в Пловдив“ за 1866 г. показва наличието на „история на Англия (на английски език), на английско-турски речник, на българо-английски речник и на българо-английска граматика“. От тези книги английско-турският речник е най-

скъп и се продава за 1000 гроша, докато „Българо-английският словарь“ се продава само за 20 гроша. Необходимостта от изучаването на английски език се стимулира от протестантските организации, които изпращат в англосаксонски и американски учебни центрове все повече български младежи, където обучението се води само на английски език. Освен това в Османската империя се появява и богата светска и религиозна литература на английски език. Американският прагматизъм дава своя белег върху утилитарните издания, които наводняват книжния пазар на империята и се превръщат в търсени заглавия за прочит поради своята практическа полезност.

Първият английско-български речник (*English and Bulgarian vocabulary*) и първият българско-английският речник (*Bulgarian and English vocabulary*) се появяват на възрожденския книжен пазар през 1860 г. От издателското заглавие “*English and Bulgarian vocabulary: In 2 parts: English and Bulgarian and Bulgarian and English*” (1860) от Чарлз Морс става ясно, че тези първи двуезични англо-български и българско-английски речници са съставени от американския мисионер Чарлз Фич Морс (1825 – 1913), който е подпомогнат в своята лексикографска работа от българския учител и общественик Константин Василев (неизв.).²⁾ Двамата се запознават в Одрин по линия на протестантството и веднага намират общ език, което поставя началото на тяхното ползотворно сътрудничество.³⁾ „Привличането на български сътрудник в работата над първия английско-български и българско-английски речник, отбелязва Веса Кювлиева, несъмнено било плодотворно, особено при съставянето на словника на българско-английския речник“ (Kyuvlieva 1997, 138).

Първият английско-български речник (1860) и първият българско-английски речник (1860) излизат заедно в едно книжно тяло, като две части на „*English and Bulgarian vocabulary*”. Отпечатани са в Цариградската арменска печатница на А. Минасян.⁴⁾ Според авторския замисъл на Чарлз Морс двата речника имат за цел да допълнят издадената вече през 1859 г. аглоезична граматика на българския език “*A grammar of the Bulgarian language with exercises and English and Bulgarian vocabularies*”, но работата по тях вероятно се е забавила и те са публикувани в отделна книга едва през 1860 г. Първоначалната идея е била да се издаде един книжен том, съдържащ граматиката с диалогични двуезикови упражнения, придружени от английско-български и българско-английски речници, но реализацията на това начинание става на два етапа: първо излиза аглоезичната граматика на българския език през 1859 г. в книгопечатницата на Драган Цанков, а през 1860 г. се появяват двата речника в арменското издателство на А. Минасян. В различните библиотеки се съхраняват два вида на комплектуване на тези издания, които могат да доведат до неправилно тълкуване на лингводидактологичния труд: първият начин на комплектуване обединява в един конволут (т.е. едно цяло) граматиката и двуезичните речници (*Bibliotheca Bodleiana*, 303e.213 и др.), докато вторият вид следва хронологията на издаването им и ги представя като две отделни книжни тела (Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“; Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“⁵⁾ и др.). Общоприетите библиотечните записи също акцентуват върху този

факт, тъй като граматиката и речниците са издадени в две различни години и в две различни издателски къщи, поради което ги каталогизират като две отделни книги.

Публикуването на “English and Bulgarian vocabulary: In 2 parts: English and Bulgarian and Bulgarian and English” отговаря както на непосредствените потребности на американските мисионери от надеждни лексикографски издания, които да улеснят общуването им с местното население, така и на нуждите на българските младежи, които искат да продължат образованието си в англосаксонски и американски учебни центрове. Влиянието на Драган Цанков и сътрудничеството на Константин Василев в съставянето на двата речника мотивират Чарлз Морс да въведе своята лингводидактична практика в говоримия български език. Той, според Веса Кювлиева, „игнорира черковнославянската традиция“, което несъмнено допринася за повишения интерес към това издание, и прилага мисионерския принцип „религиозната и учебна литература да се превеждат на говоримия език“ (Kyuvlieva 1997, 138), за да бъде достъпно до по-широк кръг ползватели.

Количественият анализ на двете части (на английско-българската и на българско-английската) на речника показва относителна равностойност: първата част съдържа 117 страници, а втората част – 120 страници. И в двата словника са включени по около 7000 речникови единици от основни и производни думи. Подборът им е авторски, съобразен както с религиозната пропаганда, така и с просветно-образователната дейност (Kyuvliev 1997, 139; Pantev 1987, 223). Религиозната тематика е покрита с речниковите единици: *ангел, апостол, безбожен, безсребреник, богоязлив, боговдъхновен, боговенчан, богозван, богоизбран, боголюбец, богоотстъпник, богохулие, Богородица, богочовек, Заговезни, инок, икона, Коледа, молитва, светец, църкова, храм* и др. (Kyuvlieva 1997, 140). В словника намират място и лексикални единици, свързани с актуални за времето си светски понятия като: *академия, акт, архитект, кабинет, каталог, катедра, материк, междуметие, прилагателно, планета, пропорция, тропик, факултет, философ, филология, физиология, формула, флот, хирургия* и др. (Kyuvlieva 1997, 140). В речника се срещат русизми и някои черковнославянизми, гърцизми, турцизми (в групата на които влизат и различни арабизми и персизми), както и някои диалектизми от типа на *бръмкало, свързок* [пакет], *хвъркулица* [вилаца], *шуле* [съд за ракия], *преснак* [прясно мляко] и др. (Kyuvlieva 1997, 143). Преводната част на двата речника се отличава с краткост и стремеж към точна еквивалентност чрез еднословна или двукомпонентна словоформа. Допуска се употребата на синоними и макар и рядко – на описателни дефиниции. В края на всеки речник е добавен двуезичен списък с имена на държави, градове, народности и т.н. Интересното е, че в английско-българската част на речника липсва названието на *Англия (England)*, но за сметка на това фигурират названията на други географски обекти: *America, Australia, Great Britain, Irland, Scotland*, както и *London, Edinburgh* и българският град *Sophia*. Словоформата *France* е преведена като *Франца, Paris* – като *Парисъ*, а *French* – като *французин* и *французкыня* (с. 124 – 126). В българско-английската част на речника вече се появява *Англия* като

England в съседство с *Ireland* и *Scotland*, като жителите ѝ са *англичанин* и *англичанка*. Езикът само е *англичайнски*. Липсва *Великобритания* и *Америка*, която се оказва заменена от *Штаты* (*Съединенни*). Френската столица вече е *Парижъ* (а не *Парисъ*), държавата *France* става *Франция*, а жителите ѝ са съответно *французин* и *французойка* (Morse & Vasiliev 1860, 245 – 247).

В лингводидактологичен план “English and Bulgarian vocabulary: In 2 parts: English and Bulgarian and Bulgarian and English” се отличава с „добре премислена методология като първо и необходимо речниково помагало за изучаване на български език от американци и англичани и на английски – от българи“ (Kyuvlieva 1997, 143). Във филологически план се откроява близостта на речниковия материал с живите говорими английски и български език, както и „икономичното представяне на лексикалния материал с нужните граматични уточнения“ (Kyuvlieva 1997, 143).

Чрез съставянето на първите английско-български и българско-английски речници авторите Чарлз Морс и Константин Василев дават несъмнен импулс в развитието на двуезичната българска лексикография като едно от средствата за взаимно българско-англо-американско преоткриване. От една страна, българските младежи имат речници за декодиране на английските и американските текстове от интересуващите ги чуждестранни издания, от друга страна, американските и английските мисионери и англоезични филолози имат лексикографски инструмент за установяване на пряк контакт с българската култура и население. В лингводидактологичен план съчетаването на граматика, упражнения във вид на учебен разговорник с лексикографска двупосочност и включването на два отделни английско-български и българско-английски речника в достъпна (за българското културно пространство и книжен пазар) издателска форма дават несъмнен тласък на развитието на англофонството и способстват за постепенното официализиране на англоезичното обучение по българските земи през 60-те и 70-те години на XIX век.

БЕЛЕЖКИ

1. В смисъла, влаган от Димитър Веселинов в публикациите му (Веселинов 2018, с. 7 – 8; Веселинов 2019, с. 7 – 8; Веселинов 2020, с. 7 – 8).
2. Константин Василев или Василиев е известен още и като Черния-Главния (Кювлиева 1997, 138). Коричното изписване с латински букви има следния вид: Constantine Vasiliev. Константин Василев е автор на превода от френски език на педагогическия бестселър „Начална книга за децата“ (1860). Книгата е претърпяла още 3 издания, съответно през 1861 г. (2. изд.), през 1866 г. (3. изд.) и през 1870 (4. изд.), както и на четири дописки за учебното дело в Одрин (Едирне, Адрианопол), публикувани в „Цариградски вестник“ в периода 1858 – 1860 г. По данни на Веса Кювлиева, Константин Василев следва в Киевската духовна семинария (Русия), учителства в Галац, Пазарджик, София, Одрин и Мустафа паша (Свиленград).

3. Според някои автори първото издание на „Начална книга за децата“ от 1860 г. е съвместно дело на Константин Василев и Чарлз Морс, но този факт не се потвърждава от описите на отделните издания на тази книга в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
4. Името на този арменски печатар се среща под различни транскрипции като собственик на „щампарница“, „печатница“, „книгопечатница“, „книгопечатница и съдружие“: Минасан, Минасян, Минасян, Минасоглу, Минасиан, Минасов. Той е предпочитан издател от американските протестанти през 60-те години на XIX век. При него публикуват д-р Алберт Лонг, Чарлз Морс, Илайъс Ригс и Мери Ригс.
5. В Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ англоезичната граматика на българския език и двуезичните речници са описани като две отделни издания, но в библиографския фиш за граматиката е допусната фактологична грешка в броя страници (дадени с две пагинации 110 с. и 252 с.), което подвежда читателя, че става въпрос за една книга, съдържаща „англоезична граматика на българския език с упражнения“ в обем от 110 страници и „два двуезични речника“ в обем от 252 страници. В библиографския фиш към тази граматика е добавена следната объркваща бележка: „Втората поредица от страници е със самост. загл. с[трааница]: „An english and Bulgarian vocabulary. In 2 parts...“, отпечатана е през 1860 г. от друг издател и е подвързвана и самостоятелно (вж Ra 860.1)“ (НБКМ библиотечен запис 1104598756). В библиотечния фиш на „English and Bulgarian vocabulary: In 2 parts: English and Bulgarian and Bulgarian and English“ е добавена също объркващата бележка: „Книгата е част от „A grammar of the Bulgarian language...“ от същия автор, но е издадена отделно, в друго издателство“ (НБКМ библиотечен запис 1104599012).

ЛИТЕРАТУРА

- ВЕСЕЛИНОВ, Д., 2018. Проблемите на лингводидактологията в пространствено-времевата ситуация на XXI век. *Чуждоезиково обучение*. 45(1), 7 – 8.
- ВЕСЕЛИНОВ, Д., 2019. ВЕСЕЛИНОВ, Д. Изследователски аспекти на съвременната лингводидактология. *Чуждоезиково обучение*. 46(1), 7 – 8.
- ВЕСЕЛИНОВ, Д., 2020. Нови предизвикателства пред съвременната лингводидактология. *Чуждоезиково обучение*. 47(1), 7 – 8.
- КЮВЛИЕВА, В., 1997. *Българското речниково дело през Възраждането*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- MORSE, CHARLES F. & VASILIEV, C., 1860. *English and Bulgarian vocabulary in two parts: English and Bulgarian and Bulgarian and English*. [By Rev. C. F. Morse, Aided by Mr. Constantine Vasiliev]. Constantinople: Printed by A. Minasian.
- ПАНТЕВ, А., 1987. Събднатите и несъбднатите предсказания на мисионерите. *Септември*. 1, 220 – 232.
- ТУРЦИЯ. 1866. в-к „*Турция*“ [1 октомври 1866 г.].

REFERENCES

- VESELINOV, D., 2018. Problemite na lingvodidaktologiyata v prostranstveno-vremevata situatsia na XXI vek. *Chuzhdoezikovo obuchenie-Foreign Language Teaching*. **45**(1), 7 – 8.
- VESELINOV, D., 2019. VESELINOV, D. Izsledovateliski aspekti na savremennata lingvodidaktologia. *Chuzhdoezikovo obuchenie-Foreign Language Teaching*. **46**(1), 7 – 8.
- VESELINOV, D., 2020. Novi predizvikatelstva pred savremennata lingvodidaktologia. *Chuzhdoezikovo obuchenie-Foreign Language Teaching*. **47**(1), 7 – 8.
- KYUVLIEVA, V., 1997. *Balgarskoto rechnikovo delo prez Vazrazhdaneto*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.
- MORSE, CHARLES F. & VASILIEV, C., 1860. *English and Bulgarian vocabulary in two parts: English and Bulgarian and Bulgarian and English*. [By Rev. C. F. Morse, Aided by Mr. Constantine Vasiliev]. Constantinople: Printed by A. Minasian.
- PANTEV, A., 1987. Sbadnatite i nesbadnatite predskazania na misionerite. *Septemvri*. 1, 220 – 232.
- TURTSIA. 1866. v-k „*Turtsia*“ [1 oktombri 1866 g.].

DICTIONARIES FOR ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN THE BULGARIAN REVIVAL

Abstract. The article presents an analytical review of the available bilingual dictionaries (Bulgarian-English and English-Bulgarian) that were used during the Bulgarian Revival for English language teaching. A quantitative analysis of the dictionaries is made, with special attention paid to the selection of the vocabulary included in them. The specific features of the appendices placed at the end of the dictionaries are discussed. The characteristics of the dictionaries are examined from a linguistic and philological perspective.

Keywords: lexicography; educational dictionary; English language teaching; Bulgarian Revival

✉ **Prof. Dr. Milena Yordanova**

Faculty of Classical and Modern Philology

Sofia University

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: m.yordanova@uni-sofia.bg

E-mail: yordanova_milena@yahoo.com